

A HASZONTALAN HASZNÁRÓL A FILOZÓFIA JELENTŐSÉGÉRŐL AZ ÖKONOMIZÁLÓDÁS KORSZAKÁBAN¹

Otfried Höffe

Prof. Dr. Dr. h. c.

Universität Tübingen Leiter der Forschungsstelle Politische Philosophie
Philosophisches Seminar der Universität Tübingen, Tübingen

Egyik huszadik századi haszontalan kortársunk, az egzisztenciafilozófus Albert Camus, életrajzában az általános iskola dicséretét zengi, mivel „a gyermek számára még a felnőttél is fontosabb éhséget, a felfedezés éhségét ébresztette föl, és táplálta”. Több mint két évezreddel korábban a „Filozófus”, Arisztotelész az egyedi tapasztalatot a következő antropológiai kifejezéssel fogalmazza meg: *Pantesz anthrópoi tu eidenai oregontai phüiszei*: Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra.

Aki ma a filozófia hasznára kérdez, meg kell határoznia a „ma” fogalmát. Diagnózisom szerint ezt négy tényező alkotja, melyek közül az írás alcíme egy tényezőt, az ökonomizálódást említi. Az első tényezővel szorosan összefügg a második, a globalizáció. Eszerint

¹ A szöveg a szerző által a Bécsi Egyetem (Universität Wien) Filozófiai és Neveléstudományi Karán, 2005. május 30-án tartott előadás szerkesztett változata. Jelen, szerkesztett formájában eredetileg a *Vom Nutzen des Nutzlosen. Zur Bedeutung der Philosophie im Zeitalter der Ökonomisierung* címmel a berlini *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*-ben jelent meg. (2005, 53, 5, 667–678.) Elhangzott a Pécsi Tudományegyetemen, 2007. február 1-én. Ez a szöveg párhuzamosan megjelenik az *Iskolakultúra* 2007. márciusi számában is. Fordította Boros János.

kialakulóban van egy globális közös civilizációs keret, amely azonban pusztá keretként meghagyja a különbség jogát. Ez a jog a mi szélességi körünkön mintegy felhasználja a harmadik tényezőt, a közös Európa kialakulását. Az első három tényező okaihoz tartozik végül a negyedik tényező, hogy a tudomány által befolyásolt társadalomban élünk. E négy szempont (globalizáció, ökonomizáció, közös Európa és tudományossá válás) figyelembe vételével kérdezzünk a haszontalan hasznára, a filozófia értékére.

Sem Camus, sem Arisztotelész nem kötik a felfedezés vágyát haszonhoz. Az Athéntól Algírig, több mint két évezreden át nyúló megegyezés olyan üzenetet tartalmaz, amelyet a filozófia közvetít első tényezőnknek, a globalizáció korának: a különbségek mellett nem szabad nem észrevennünk azt, ami összeköt. Egyébként Huntington téves, a kultúrák összeütközéséről szóló diagnózisának leszünk áldozatai, amely ráadásul politikailag veszélyes is. Valójában léteznek kultúrákon átívelő közös értékek, melyek megértéséhez a filozófia különleges szakértelmet bocsát rendelkezésre. Amit gyakran elmarasztalnak, előnynek bizonyul: A filozófia az ál-

talános elméleteként közös értékeket hangsúlyoz, itt egy kultúraközi és korszakokon át érvényes elemet, ami az ember emberlétéhez, tehát a humanitáshoz tartozik. A második üzenet, az ökonomizálódás korszaka felé: ez az elem a haszon nélküli tudásvágy.

Az igazolás nem egy elavult metafizika segítségével történik, hanem empirikusan. Mellékesen rámutat, hogy a nagy filozófia tapasztalattal átitatott. Arisztotelész hivatkozik az érzéki tapasztalat iránti szeretetre. Ezt mind az öt érzékről elmondhatjuk, és a társadalomkutatás könnyedén igazolja. A fejlődépszichológia ugyanúgy kimutatja az egyed kezdetéről, mint az etnológia a faj történetének kezdetéről, hogy az ember elég gyakran a tudást tisztán mint olyant, minden szükséglettől és hasznosságtól függetlenül keresi.

Ma, az Európai Unió bővítésének idején feltevődik a kérdés, vajon mi is köti össze Európát. A filozófia nem az egyedüli, de egyik, ami e kérdésre válaszolni tud. Európának kétségtelenül féktelen üzleti és kereskedelmi szellem a sajátja, amely legalábbis Nyugat-Európában egy korábban ismeretlen és ma szinte világszerte irigyelt jólétet eredményezett. A filozófia a jólétet értékeli, hiszen megmentette az országokat az éhség átkától és a kényszertől, hogy a túlélés érdekében kivándoroljanak. És az Európai Unió vonzásának okai közül nem a legkisebb a jólétben való részesedés reménye. A jólétnél természetesen fontosabb az elnyomással és a megfigyeléssel, a korrupciós hivatalokkal és az elfogult bírókkal szembeni védelem, röviden, a jogállami demokrácia. A jólétről az antik kor óta tudja a filozófia, hogy strukturálisan pusztán köztes cél, de nem végcél. Szívesen élünk jólétben, de nem a jóléért. Az elgondolható végcélok közé tartozik viszont az, ami Európa számára nem kevésbé fontos: a felfedező- és feltá-

lálókedv, és ezek meghajtó ereje, a kíváncsiság, ami nem tér ki a gazdaság kényszerei elől. Miért alapítanak Magyarországon Collegium Budapestet, és Romániában New Europe College-t? Egy lehetséges válasz szerint a Ceausescu-féle zsarnokok olyan szellemi ürességet hagytak maguk után, olyan kulturális vákuumot, amelyet tartalommal és étellel kell telíteni, és e folyamat számára kiemelkedő szerepet játszik az egyetlen felekezethez és valláshoz sem kötődő instancia, a filozófia.

Ennek következtében érthetetlen a Németországban kialakult helyzet: miközben egyre több diák érkezik filozófiai és bölcsészkarainkra az új EU-országokból és az egész világról, miközben még Kínából is jönnek hozzánk Kantot és Arisztotelészt tanulni, egyetempolitikusaink Európa eszméjéből jelentős részeket kitörölnek. Az egyetemi képzés és kutatás szerintük csak akkor érdemes támogatásra, ha piacképesek; az egyetemi presztízt egyre inkább az jelenti, hogy mennyi külső forrást tud szerezni. Akár tarthatnánk ezt a pályázó- és menedzserkompetenciát egy további szakértelmnek, amivel még a filozófiaprofesszoroknak is rendelkezniük kell. Valójában ez akadályozza, hogy tényleges feladatukat végezzék. Ha eredeti kutatási teljesítmény helyett publikációkkal bizonyítható menedzserkompetenciát várnak el, az a végzetes következmény adódik, hogy kreatív önálló kutatók pusztán ötletadókká és külső források megszerzésének főitkáraivá mutálnak.

Ebben a helyzetben filozófusok nem önérdemből szólnak a haszontalan hasznosságról. Ellenérveim abban a tételben foglalhatók össze, hogy a bölcsésztudományok, elsősorban is a filozófia, nélkülözhetetlenek a demokratikus közösségi élet és a globális világ számára. Mivel általánosan érvényes érveket keresek, filozófusként beszélek. Tehát nemcsak

a filozófiáról és hasznosságáról fogok szólni, hanem magam is egy kicsit filozófiát fogok művelni, következésképpen a filozófia hasznát fogom bemutatni.

Széles körben elterjedt egy diagnózisból és terápiából álló vélemény, hogy évszázadokon keresztül a filozófia volt a vezető tudomány, majd Keplerrel és Newtonnal a fizika, az élet építőelemeinek felfedezése óta viszont a biotudományok. Újabban azonban egyetlenegy tudomány sem uralkodik, hanem csak a technika, a könyvelés, melyet a hasznot hozó menedzsment technikájává nemesítettek.

A gazdaság ezen uralma, sőt zsarnoksága ellen a tudományoknak szolidárisaknak kellene lenniük, és közösen kellene felszólalniuk. A felvilágosodott zsarnokok természetesen a *divide et impera* elvét követik. Ebben az értelemben a pusztán gazdasági vagy gazdaság-szerű gondolkodás elkülöníti a hasznot hozó és hasznos tudományokat a haszonra képtelen, haszontalan tudományoktól. És mivel irtózik a pontos észleléstől, eldurvítja a tudományok világát. Alapvetően két tartományt lát: a hasznot hozó természettudományokat, valamint a filozófia és a bölcsész tudományok haszonra képtelen világát.

Ha a tényleges alkalmazási lehetőségeket és végül a megtérülést nézzük, akkor nem szabadna általában a természettudományokat támogatni, a filozófiát és a bölcsész tudományokat viszont elhanyagolni. A sinológia például, és a sokarcú orientalisztika segítenek, hogy megértsük azokat a kultúrákat, amelyekkel együtt kell – és együtt akarunk – élni. Ez a megértés nélkülözhetetlen a média, a vállalkozók számára és nem utolsósorban a politikusoknak, hogy megkíméljenek bennünket költséges pénzügyi és politikai döntésektől. Ezzel szemben a speciális relativitáselmélet átütő felfedezése csak nagyon kis hasznot ígér,

az általános relativitáselmélet pedig egyáltalán semennyit sem. És a csillagászok egyre jobb távcsövei talán segítenek a „természet” és a Világegyetem kezdeteit kikémlélni, és az egyre nagyobb energiaigényű gyorsítók talán segítenek egyre kisebb „részecskéket” illetve „stingeket” felfedezni. De ezeknek semmiféle gazdasági hasznuk nincsen. Még a fúziós reaktor is, amely az emberiség teljes energiaproblémáját megoldaná, ugyanúgy vízió, mint sok egyéb természettudományos ígélet. Ennek ellenére inkább bíznak a politikusok ezekben a meglehetősen utópikus víziókban, mint a nem utópikus filozófiában. És ha összehasonlítjuk e kutatások költségeit a filozófiáéval, akkor ezek a haszontól igen távoli természettudományos kutatások „végtelenül drágának” tűnnek.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy sok politikus jogot, sok bankár és gazdasági vezető közgazdaságtant tanult, tehát olyan tárgyakat, amelyek a természettudományok felől a megvetett bölcsész tudományokhoz tartoznak. Ezekben azonban szükség van a jogfilozófiára és a gazdaságetikára mint filozófiai ágakra. Az úgynevezett társadalmi vagy generációk közti igazságosságról folytatott belpolitikai viták, vagy a globális igazságosságról folytatott fejlődéspolitikai és külpolitikai viták nem folytathatók komolyan a filozófia fogalmai és érvei nélkül.

Innen az én igencsak provokatív ellentetelem: a gazdasági rövidzárlattal szemben, amely a globalizációt a pénzügyi, áru- és szolgáltatási piacokra szűkíti, ennek a korszaknak nem kevesebb, hanem inkább több filozófiára van szüksége. Az úgynevezett realpolitikussok számára ez a tézis túlságosan magabiztosnak tűnhet. Ha azonban elszakadunk a jelenkor háttérideológiájától, és ehelyett megnyílunk a valóságnak, meggyőződhetünk róla.

Először egy közvetetett megjegyzés: környezetvédő kultúránk minden életképes fajtát véd, egészen a *Platycleis albopunctata* és a *Metricoptera bicolor*, tehát a nyugati és a kétszínű szöcske számára. Az intellektuális ökokultúra minimuma lenne a filozófiát a fajtavédelemre tekintettel óvni.

Hogy azonban a filozófia a természetvédelemhez hasonlóan nehogy a rövidebbet húzza a gazdasággal való vitájában, erősebb érveket keresünk. A filozófiai – és a szolidaritás miatt szélesebb körben – a bölcsésztanulmányok során nemcsak egyszerűen bizonyos tényeket ismerünk meg. *Tekhnai*-t, angolul *arts*-t tanulunk, tehát képességeket és módszereket, sőt tartásokat, úgy, hogy a képzés valójában beleélés is. Megváltozik a beállítódás a társadalmi és kulturális világ, és nem utolsósorban önmagunk felé. Különösen a filozófia közvetíti nagyon korán azt, amit Arisztotelésznél a „képzett” és „általánosan képzett” jelent. Ez nem konkrét ismeretek készlete, amely ma egyébként is gyorsan elavul, hanem általános szempontok birtoklása, amelyekkel akkor tudunk megfelelően élni, amikor újfajta tényekkel találkozunk. Képzett például az, aki az ellentmondás elvét – alapvető gondolkodási elv – nem magasabb elvekből akarja levezetni, vagy aki egy dologtól idegen érveket el tud különíteni a dologban fontos érvektől, és ma, aki a gazdaság és a természettudományok értékeit és határait meg tudja becsülni.

Öt egymásba kapcsolódó kompetenciát látok. A sor rendszeres módon egymásra következően (1) észlelési és (2) emlékezeti kultúrával kezdődik, (3) ítélokultúrával folytatódik, amely a felvilágosodásban éri el tetőpontját; az emlékezeti kultúrában (4) anamnetikus igazság alakul ki, mely hozzájárul (5) a tájékozódási és fogalmi vitákhoz, beleértve a fel-

világosodásról való felvilágosodáshoz. Ráadásul mindezekben a lépcsőkön kreativitás és eredetiség is szerepet játszik, felfedezési kedv és szerkesztési szerencse.

A filozófia és a bölcsészstudományok által gondozott tudásvágy rendszeresen nézve szó szerint érzékennyé tétellel kezdődik: a művészettudományok megtanítanak színeket, formákat és anyagokat látni, a zenetudományok pedig dallamokat, ritmusokat és ezek kompozícióját hallani. És a filozófia egyfajta szellemi észleléssel kezdődik, a képességgel, hogy összetett szövegeket olvassunk. Természetesen nem egyszerű látásról, hallásról és olvasásról van itt szó. Az észlelést világos és pontos megfigyeléssé alakítja; összekapcsolja a fantázia és a képzelőerő kultúrájával, és a megfejtés azon művészetévé alakítja, amely a tárgyat beszédre bírja.

Tekintsünk egy jellemző mesterművet, a modern államfilozófia alapító iratának, Hobbes *Leviathan*jának címmetszetét. Megelégzünk a felső felével. Itt egy város és hegyek mögött, melyeken néhány falu látható, hatalmas emberi alak emelkedik ki. Az államot jelképezi, amely Hobbes szerint hatalmas mesterséges ember. Ha figyelmesebben megnézzük, láthatjuk, hogy teste számtalan kis emberből áll össze: annak képe, hogy az embereket a mindenható állam védi, és fel is szívja őket. Hogy a koronázott uralkodó arcvonásaiban nem teljesen tér el Thomas Hobbestól, a nagy filozófusok jogos öntudatát jelzi. Marx szerint a filozófusok „a világot csak különböző módon értelmezték”, a jövőben *meg kell változtatniuk*”. Valójában ezt a célt követi a politikai filozófia Platón és Arisztotelész óta. A valódi filozófia természetesen nem keresi a túlságosan gyors politikai cselekvést, hanem a fogalmakon való munkára összpontosít.

Maradjunk az észlelésnél: Hobbes uralkodója kezében tartja a kardot, mint az állami hatalom szimbólumát, valamint a püspöki botot, mint az egyházi-vallási döntési jog szimbólumát. És a megművelt, konfliktusmentes táj a kettős hatalom értelmére utal, amire a politikai filozófia az ökonomizálódó korszakot emlékezteti: gazdasági vagy politikai alakban, a hatalom végső soron eszköz, tehát valami, ami másat szolgál; annak kell használnia, ami bizonyos öncéllal rendelkezik, paradox módon megfogalmazva, ami haszon nélkül hasznos. Hobbesnál a hatalom felelős a békéért és a jóléért, amely nemcsak gazdasági, hanem kulturális is.

A filozófia csak azért üdvözli a globalizáció korát, mert ő maga a bölcsész tudományokkal karöltve az egész emberiség kulturális gazdagságát jeleníti meg. Fennállhat itt-ott sajátos eurocentrizmus vagy még gyakrabban amerikacentrizmus is, ezekben a tudományokban egyszerűen gyakorolják e kultúrimperializmusnak való ellentmondást. Ugyanis valamennyi kultúra és korszak társadalmi és kulturális tárgyait kutatják, hatalmas mennyiségű tanút foltárva; szövegeket, képeket, épületeket, városi berendezéseket, zenét, táncot, szokást, erkölcsöket, jogi törvényeket, intézményeket és struktúrákat – mindeközben a tudás második fokát, az emlékezést szolgálva. Mint látni fogjuk, természetesen nem azon a katasztrofális módon teszik ezt, hogy historizálva a hagyományokat megőrizték, vagy akár a múzeumokat a fejlődés kompenzációjaként dicsőítették.

Mint néha fölvetik, a filozófia a világkultúra kis részére vonatkozik. Ez az ellenvetés nem teljesen jogtalan, de nem is jogos minden további nélkül. Platónat ugyanis feltehetően egyiptomi tanok befolyásolták; a középkorban pedig, ebben a sok évszázadon

keresztül tartó korszakban, keresztény, iszlám és zsidó filozófusok folytattak párbeszédet; a nagy német felvilágosodás kori filozófusok, Leibniz és Wolff érdeklődtek a kínai gondolkodásmód iránt, amelyet ma már sok egyetemen kutatnak. Az általam írt rövid filozófiatörténet pedig „természetesen” tekint Kína és India felé. (vö. Höffe, 2001) A filozófia nagy előnye nem utolsósorban az, hogy nem kulturális különösségre, hanem csak az általános emberi észre és az általános emberi tapasztalatokra hivatkozik. Még ha a világ *egy* területén különösen gyorsan és széles körben fejlődött is, alapvetően nyitott az egész világ számára.

Térjünk vissza a második ismeretelméleti kompetenciához: Amennyiben az emlékezetet szolgáljuk, nem elégszünk meg az egyszerű formával. Egyrészt begyakorlunk egy, a globalizáció korában magasan fejlett képességet, a más kultúrákkal való szimpátiát és empátiát. Módszeresen megtanuljuk, hogy „beleéljük” magunkat idegen gondolkodási beszéd- és cselekvésmintákba. Másrészt az emlékezethez gyakran olyan előítéletek kapcsolódnak, melyek nem felelnek meg a tárgynak. Ezek javításával a filozófia és a bölcsész tudományok – harmadik kompetenciafok – a felvilágosodáshoz járulnak hozzá. Ahelyett, hogy idegen véleményekre hagyatkoznánk, a szövegeket magukat olvassuk. Ennek során olyan érvelő világosságot, nyelvi pontosságot és módszertani gondosságot tanulhatunk meg, amelynek nem kell szégyenkeznie a természettudományokkal való összevetéstől. Ugyanakkor saját véleményyt is kialakítunk, és a politikai vezetés gyakran megkérdőjelezhető ígéretei vagy a meggondolatlan kritika ellenében kritikus ítélőerőt gyakorlunk be.

Mit jelent azonban itt a kritika? A magukat kritikainak nevező elméletek a kifejezést

olyan sikeresen foglalták le maguknak, hogy sok kortársunk nem ismeri föl a többértelműséget. Itt ismét filozófiára van szükség. Nem csak az kritikus, aki Marx követőjeként vagy más módon Nietzschétől az emancipáció mellett kötelezi el magát, vagy aki, mint az úgynevezett globalizáció- és ökonomizáció-kritikusok, az ezekkel együtt járó fejlődést támogatják (*attackieren*). Emellett a negatív, kompromittáló vagy emancipációs kritika mellett létezik a jobboldali hegelianusoktól ismert pozitív, állító és apologetikus kritika. Eredetileg „kritika” azt jelenti, ami az intelligens *feuilleton*-ban tovább él. Ez a harmadik képesség, a különböztetés és megítélés képessége, tehát a bírói kompetencia, amelyet ítélő kritikának nevezek. Olyan szerény filozófusok, mint Kant, példaadóan gyakorolták ezt a kritikát. És így megtanuljuk a filozófiában, amire korunknak elsősorban szüksége van: sem a globalizáció és ökonomizáció pusztá apológiájára, sem az egyszerű ellentmondásra, hanem inkább pro és kontra érvek pártatlan keresésére, és az ehhez kapcsolódó bírói mérlegelésre – éppen az ítélő kritikára.

A globális világ számára további teljesítmény- és szintén felvilágosodás-jellege van annak, ami képzésnek (*Bildung*) és emancipációnak is nevezhető. Mivel a filozófia végül csak az általános emberi észre és az általános emberi tapasztalatra hivatkozik, segít – és ezt könnyebben teszi, mint akár még egy felvilágosodott vallás is – abban, hogy szabaduljunk attól a parochiális látókörtől, amelyben felnövekszünk. Ez a felvilágosodás örömteli politikai mellékhatásokat ígér. Amennyiben a filozófiai képzés nemcsak egy keskeny képzett réteg számára lesz elérhető, hanem az emberek nagy része számára, és ez nemcsak a nyugati, hanem a muzulmán,

hinduista és konfucianus, továbbá a dekretáltan ateista országokban is, akkor olyan sikeren lehet részünk, amilyent a humanizmus korszakából ismerünk. Megszabadulunk a saját kultúrára való szűkhomlokú rögzüléstől, és a megszabadulás folyamán létrejönnek a ma oly fontos beállítódások, a nyitottság és a tolerancia.

Miközben a nagypolitika hosszabb lélegzetű, az újabb, üzemgazdász-mentalitás által alakított politika egyre nyugtalanabb. A filozófia és a bölcsészstudományok azt tanítják, hogy a közös tanulási folyamatnak időre van szüksége. A neveléstudomány megerősíti, amit közös tapasztalatunk tanít, az egyedek fejlődési folyamata sok éven át tart. Mivel társadalmak és kultúrák lassabban tanulnak, évtizedekkel, generációkkal kell itt számolni. Platón barlanghasonlatát kiegészítve mondhatjuk, az első és legfontosabb lépés a *metanoia*, a nézőpont gyökeres megváltozása.

Még a pusztá merkantilista gondolkodás is inkább a képzésbe ruház be, mint például fegyverekbe, mivel a költség-eredmény viszony általában sokkal előnyösebb ott. Ismert, hogy Poroszország a Napóleon elleni verség után elsősorban a képzésbe ruházott be, és ezzel nemcsak egy hamarosan világhírű oktatás és kutatás alapkövét tette le, hanem virágzó ipart is megalapozott. Másik példa, másik kultúrtérből a teheráni *Nagy Iszlám Enciklopédia* Intézet. Alapítója – aki sok éven át börtönben ült – Irán fejlődését nem annyira a gazdaságtól, mint a kultúrától várja, és ezért saját kezdeményezéssel és sok évig támogatás nélkül, megalapította az ország legnagyobb bölcsészstudományi intézetét.

A szellemtörténet például emlékezteti a muzulmánokat, hogy Mohammed prófétájuk elsősorban nem a zsidóság és a kereszténység ellen, hanem az arab többistenhit ellen

irányult, és saját véleménye szerint ő képviselt először tiszta egyistenhitet. Továbbá segít, hogy belássák, Mohammed a keresztény háromságtant jogtalanul tartotta egyistenhitellenesnek. Feltárja azokat az okokat, amelyek sok muzulmán országban a vallás, állam és társadalom uralkodó összefonódása mögött rejlenek, hogy azok részben a keleti szokásokon alapulnak, részben pedig a korabeli Bizánctól tanulták őket. És a filozófiatörténet emlékezetbe idézi azt a mohamedanizmuson belüli és vallásokon átívelő felvilágosodást, amely három évszázadon keresztül tartott. Itt a filozófia saját lényege felől mint a határokat, elsősorban a vallási határokat átlépő instancia jelenik meg. A filozófia természetéből adódóan az egész emberiség ügyvédje. Ennek az ügyvédnek a jelenlegi teljesítménye az, hogy mint kritikai hermeneutika képessé tesz, hogy elválasszuk a Koránban a valóban vallási részeket a társadalmi és kulturális lerakódásoktól.

Ez a néhány példa mutatja, hogy a filozófia és a bölcsésztudományok segítenek a kulturális és epochális egocentrizmus meghaladásában. Amennyiben tekintetünket más kultúráknak és korszakoknak megnyitják, háromfajta megértést tanítanak. Tanítják (1) a másik megértését a maga másságában, (2) önmagában és a másikban a közös megértését, továbbá (3) az ellentét révén az önmaga jobb megértését.

Nem az egyes tudományok, hanem a bölcsésztudományok összessége hoz létre olyan átfogó emlékezetet, hogy, negyedszer, az emlékezetkultúra összekapcsolódik az emlékezet pártatlanságával és az anamnetikus igazságossággal. A bölcsésztudományok főként abban dicsérhetik magukat, ahol nem esnek a gyakori hibába, hogy a saját kultúrában elsősorban a pozitív, a nem szeretett

szomszédnál viszont a negatív teljesítményeket tartják emlékezetben. Példa a filozófia történetéből: A görög filozófia nagy részét a Nyugat nem közvetlenül Athéntól vagy Rómától tanulja, hanem az iszlám kulturális téren keresztül, amelynek a görög filozófiát szír keresztények közvetítették.

Az anamnetikus igazságossághoz tartozik egyfajta „megdőbbenés-rezisztencia”, nevezetesen a képesség, hogy ne döbbenjünk meg minden újítástól, állítólagos forradalmi változástól. Az anamnetikus igazságosság a globalizáció korszakában korábbi globalizációkra emlékeztet. Emlékezetünkbe idézi, hogy a filozófia és a tudományok, az orvostudomány és a technika az antik kor óta terjednek a világban; hogy sok közös elem van a „világvallásokban”; hogy már a hellenisztikus korban létrejön közelítőleg egy világkereskedelmi terület világpiaci árakkal és ráadásul világkereskedelmi központokkal, mint Alexandria, és hogy a klasszikus aranyvaluta idejében, tehát 1887 és 1914 közt a fejlett országok globális kereskedelme majdnem a mai szinten állt. Arra is emlékeztetni kell, hogy népszövetség már az irokézeknél is megjelent, és hogy a nemzetek belüli és a nemzetek fölötti együttélés modelljei már az antik görög és római korban is megtalálhatóak.

Természetesen nem arról van szó, hogy különbség nélkül minden kulturális tanúra emlékezzünk. A filozófiatörténet jogosan emeli ki elsősorban azokat a tanúkat, amelyekkel megéri a hosszabb foglalkozás. Ezen cél érdekében az ítélőképesség minőségi tudattal bővül. A lehetőség szerint objektív értékítéletet szubjektív önkényként lejárato kísérlet ellen az a körülmény szól, hogy például Arisztotelész nagyra értékelésében nem csak a muzulmán al-Farabi és a keresztény Aquinói Tamás értenek egyet, hanem sok

száz iszlám, keresztény és zsidó gondolkodó, és a világ további részeiről származó szakemberek. A példaszertűség konszenzusképesnek mutatkozik, különösen, ha nem dogmatikusan és kizárólagosan állítják, tehát nem úgy, hogy „Arisztotelész Platón helyett” vagy „Arisztotelész Kant helyett”.

A filozófia nagy műveiben a kiemelkedő minőséget nem csak távolságtartás nélkül csodáljuk. Gyakran az a további tényező társul, hogy a tartalom az embereket, a magas előadói művészet révén, egzisztenciálisan is képes felizgatni. Nagy morál- és jogfilozófusok nem kínálnak egyszerű recepteket; alapvető feladatokat vezetnek föl, kidolgozzák a bennük rejlő nehézségeket, és csak azután keresnek – általában a szkeptikus ellenvetésekkel való vita után – konstruktív megoldást.

Az egzisztenciális dimenzióval eljutunk az ötödik fokra, a tájékozódó- és értelmezési vitákhoz. Egyes esetekben a nagy művek még a felszólítást is tartalmazzák, „meg kell változtatnod az életedet”. Mivel ez az üzenet nem mindig kézenfekvő, ismét a bölcsésztudományokra van szükség. Miközben a filozófia feltárja a saját kultúra és az idegen társadalmak fejlődését, miközben felkutatja a részben speciális, részben a filozófia által általános emberinek tartott kooperációhoz vagy konfliktushoz vezető hajtóerőket, és miközben kifejleszti filozófiai etikaként vagy politikai etikaként a morálisan jó cselekvés és a jogimorális értelemben jó közösségi létezés mód kritériumait, a filozófia és a bölcsésztudományok olyan táplálékhoz juttatnak, melyek az egész életen keresztül tartanak.

Egy csak félig alapos történelemismeret, például, megakadályozhatta volna az áldatlan tévedést, hogy a demokráciát Irakban viszonylag ugyanolyan egyszerűen be lehet vezetni, mint a háború utáni Németországban vagy

Ausztriában. Ezekben az országokban ugyanis minden ellenére létezett a jogállami és demokratikus hagyomány, a pluralizmus és a világnézeti tolerancia tapasztalatával, ráadásul polgári társadalom és liberális-felvilágosodott filozófia és irodalom, ami a közös európai kultúrában gyökerezett. Ezek a tényezők ugyan nem voltak annyira megerősödve, hogy megakadályozták volna a Hitler-rezsimet, de a háború után jól lehetett hozzájuk csatlakozni.

Maradjunk filozófiai és nemfilozófiai példáink keverékénél. Válasszunk egy görög tragédiát, Aiszkhülosz *Oresteiá*ját. Nála megismerhetjük a globális világ számára legnagyobb veszélyt, a szenvedélytől hajtott, s ezért gyakran mértéktelen készséget az erőszakra, amelyet nyilvánosan korlátozni kell, olyan alternatív lehetőségekkel, mint a magánjog, a nyilvános büntető törvényszék, vagy ma az egész világra kiterjedő büntető törvényszék. De nem belülről, a szenvedélyekből kiindulva lehet vége az erőszaknak, hanem csak kívülről: Athéna, a gyakorlati-politikai bölcsesség istennője, új intézményt alapít, az Areopagot, Athén büntető törvényszékét. Az alapítás következménye átfogó, nemcsak gazdasági, hanem kulturális felvirágzás. A büntető törvényszék *igazolására* azonban nem az irodalom, hanem a filozófia – itt a jog- és államfilozófia – illetékes. Hangjának más témák esetében is nagy súlya van a nyilvánosság előtt. Az úgynevezett humanitárius intervenciókról vagy Törökország Európai Unióba történő belépéséről folytatott vitákat nemcsak politikai és jogi, hanem egész lényeges értelemben filozófiai módon is kell folytatni.

Filozófusok is kimutatják, például Arisztotelész a *Retoriká*-ban, Hobbes a *Leviathan*-ban és Kant az *Antropológiá*-ban, mely szenvedélyek rejlenek az emberekből. A tisztelet-,

az uralkodás- vagy a birtoklásvágy olyan szenvedélyek, melyek valamennyi kultúra és valamennyi korszak irodalmi szövegeiben és dalaiban megtalálhatóak. Ezzel a filozófia három dolgot tanít a globális világnak, nevezetesen, hogy bizonyos szenvedélyek kultúra- és korszak-indifferens módon érvényesek, hogy emiatt ugyanígy kultúra- és korszaktól függetlenül érvényes választ, jelen esetben nyilvános megítélhetőséget kell keresni, és hogy a válasz – hogy ne csak értelmileg, hanem érzelmileg is elismerjék – megfelelő tapasztalatokat igényel. Egy másik tragédia, Aiszkhülosz *Agamemnonja* a szükséges tanulási folyamatot a *pathei mathosz*, „szenvedés által tanulni” formulában foglalja össze (177. vers, vö. 250. vers és k.). Más módon mutatja meg ezt Arisztotelész erénytana. Ellentétben az értelmiségi félreértéssel, az ember számára döntő tanulás éppen nem elsősorban értelmi.

A filozófia másik teljesítménye az ítélőképesség gazdagítása azzal a képességgel, hogy szembeszálljunk kulturális és korszakos előítéletekkel. A megfelelő ideológiakritikai potenciál nem csak a kritikai elméletnél található meg. Megtalálható már például a szofisták morálkritikájában, az európai moralistákon keresztül egészen Nietzscheig. Az ideológiakritika további példái a filozófia-, társadalom- és művészettörténet azon részei, melyek szembeszállnak a „sötét középkor” tartós előítéletével. Valójában sokarcúan izgalmas korszak volt, intellektuálisan, társadalmilag, jogilag – a művészetben, építészetben mindenképpen. Ebben a korszakban a kereszténység, az iszlám és a zsidóság együtt vizsgálják, hogyan békíthető ki az isteni kinyilatkoztatás a természetes ésszel. Ezzel sikeres kultúraközi és vallásközi beszélgetés példáját adják. Ekkor alakul ki a kutatás és tanítás ma és remélhe-

tőleg a jövőben is érvényes egységének példája, az egyetem. Ezenkívül a filológiai és történeti módszer szigorúsága felszabadítja az immunizáló erőket az ideológiai nagy programokkal, például a neomarxizmussal szemben.

A tudományok melletti olyan védőbeszéd, amely haszonnal, ráadásul piacképességgel érvel, már alávetette magát ezeknek mint alapvető kritériumoknak. Hogy a merkantilizálás politikai imperatívuszának ne hajoljanak meg, a filozófia és a bölcsész tudományok először is a nem-merkantil teljesítmények széles tablóját nyújtják. Ennek ellenére nem kell félniük a hiányzó merkantilitás vádjától. Jó érvei a képzés és a kutatás jelentősen kisebb költségeire való utalással kezdődnek. A pénzügyminiszterek csak örülhetnek a diákok és a professzorok, valamint a kutatási eszközök alacsony egy főre eső forrásigényével (laboratóriumok helyett könyvek, és több tucat munkatárs helyett néhány).

Továbbá a filozófia és a bölcsész tudományok a gazdaságosság rövidlátó értelmezésének is ellentmondanak. Hagyjuk el egyszer a szövegek birodalmát, és utaljunk olyan építményekre, mint az egyiptomi piramisok vagy a görög templomok, vagy az európai és Európán túli paloták és istenházak, továbbá a világ nagy parkjai. Egyiküket sem rövid távú haszon vagy a pusztaság érdekében hozták létre. Éppen azért éltek túl az évszázadokat, és éppen merkantil fogalmakban, nevezetesen a turizmus által, generációról generációra nagy nyereséget állítanak elő. A nevezett műveket viszont fel kell tární, részben fizikai értelemben, amennyiben kiássák vagy restaurálják őket, részben intellektuális értelemben művészeti kalauzok és katalógusok által. Hogy mindkét feladat mögött a bölcsész tudományok munkája van, tudja a nyilvánosság,

és élvezi is. És mivel filozófiát régóta minde-
nütt tanítanak, Wittgenstein és a Bécsi Kör
is viszik e város hírért szerte a világban. Vég-
soron örülnek a kiadók, ha könyveiket külföl-
dön eladhatják. Heidegger kiadott könyvei-
nek egyharmada például Japánban talál ve-
vőre.

További négy érveléssel fogadhatják a böl-
csész tudományok a politikai-gazdasági igazolá-
si kényszert. Az első kettő örömteli mellék-
hatásokban áll, amely szemben áll a Hun-
tington által korán bejelentett kultúrák köz-
i harccal, és mivel átfogóan és mélyen fog-
nak neki a dolognak, hosszú távú sikert ígérnek.
Egyrészt a filozófia és a bölcsész tudományok
a másik és a más megértésében az idegennel
szembeni toleranciát segítik elő. Másrészt az
általánosan emberi ész – összekötve a kritikai
hermeneutikát a történelmi felvilágosodással
– megkönnyíti, hogy a különböző vallások
állíthatják a maguk vallási, mindenesetre csak
vallási igazságigényüket, és ennek ellenére
békében együtt képesek élni a pluralisztikus
világtársadalomban.

Már ezért, a békés egymás mellett éléshez
való hozzájárulása miatt, a megfelelő képzés
nemcsak polgári *jog*, hanem éppen úgy pol-
gári *kötelesség* is. Minden közösségnek nem-
csak lehetővé kell tennie, de el is kell várnia
ezt a képzést polgáraitól, valamint természet-
esen politikusaitól és gazdasági vezetőitől is. A
világközösségnek ugyanúgy ez a feladata min-
den közösséggel, kultúrával és vallással szem-
ben: az egyénektől, csoportokon keresztül a
nagy közösségekig mindenkinek késznek kell
lennie, hogy az imperiális öntúlértékelésre
való hajlamot földjára, és betagozódjon a má-
sok és a másik legalább jogi elismerésében
álló együttélésbe.

Harmadik örömteli mellékhatás, hogy a
csökkenő munkaidő és a nyugdíjban töltött

évek számának emelkedésével növekedett az
életalakítás azon idejének hossza, amely nincs
a fizetés megszerzése kényszeréhez kötve. Eb-
ből és az emberek magas képzési színvonalá-
ból adódik, hogy növekszik az igény a filozó-
fiai és egyéb bölcsész tudományi kínálatok
iránt. Ezek nemcsak minőségileg, de mennyi-
ségileg is könnyedén versenyeznek az úgyne-
vezett *szabadidőparkokkal*. A múzeumokra
és a kiállításokra hatalmas tömegek áramla-
nak, a kulturális utazások népszerűségnek
örvendenek, és a nyugdíjasok számára nyitan-
dó egyetem iránti igény egyre nyilvánvalóbb.
A gazdasági központtá válásért vívott globális
versengésben nem szabad alábecsülni a kultu-
rális infrastruktúra szerepét. Múzeumaiknak,
színházaiknak, zenéjüknek és előadóművésze-
tüiknek köszönhetően Közép-Európában egy
sereg nagyváros virágzik, ami a bölcsész tud-
ományok intenzív támogató munkája nélkül
elképzeltetlen lenne. Nem utolsósorban
gyakran világhírű kutatási teljesítményeket
szállítanak – a növekvő tanítási kötelezettség,
csökkenő infrastruktúra és állandó irányítási
reformok ellenére. Néhány amerikai bestsel-
ler-professzor port kavarhat olyan kétes tézi-
ssekkel, mint a történelem vége vagy a kultú-
rák harca, az olyan világszerte ismert és tár-
gyalt szerzők, mint Jacques Derrida és Um-
berto Eco, Hans-Georg Gadamer, Jürgen
Habermas és Niklas Luhmann Európából
származnak. E szerzők közt feltűnően sok a
filozófus.

A saját nézőpont viszonylagosítása és má-
sok másként való elismerése mellett a diákok
olyan további fontos dolgokat tanulnak, mint
csapatlenség, kommunikációs képesség és
interdiszciplináris gondolkodás. Nem lep
meg ezért az eredmény, filozófusokat és böl-
csészeket nem csak a klasszikus foglalkozási
ágakban, mint iskolákban és főiskolákon

találunk, továbbá kiadóknál, újságoknál, rádió- és televíziócsatornáknál vagy a továbbképzésben. Megtaláljuk őket a vállalati tanácsadásban és esetenként még a vállalati vezetésben is.

Ha a most előtérbe került élettudományokra tekintünk, további érveket találunk. Első érv, az orvosi etikának olyan konjunkciója van, hogy bármely gazdasági miniszter megirigyelhetné. Míg ugyanis konjunkcióra ingadozásokkal kell számolnia, az orvosi etika iránti igény állandóan növekszik. Az épp aktuális témák változnak ugyan, az állandó, szinte torlódó fejlődés azonban újabb és újabb problémákról gondoskodik. Emlékszünk, a szervátültetésekkel, különösen a szívátültetésekkel (az ehhez szükséges donor-szervek miatt) azt a kérdést tárgyalták, pontosan mikor tekinthető egy ember halottnak. Az agyhalál és a szervátültetés fogalmai ekkor kapcsolódtak össze. Később az öröklődési anyag (DNS) alapelemeivel kapcsolatos kísérletekről volt szó, továbbá az *in-vitro* megtermékenyítésekről, és az első lombikbébikről, ismét később a növényeken és állatokon alkalmazott géntechnikáról. Napjainkban pedig a prenatális diagnosztikáról vitatkoznak, az embriók kutatásra való használatáról, amit terapeutikus klónozásnak is neveznek, mindközben elsősorban a kérdéssel, hogy mikor kezdődik az emberi élet. Mindemellett, de egyáltalán nem mellékesen, az orvosi etikának olyan állandó témái vannak, mint a terhesség-megszakítás, a haldoklónak nyújtott segítség vagy a műszeres orvosi kezelés kérdései. Nem utolsósorban az a kérdés is fölmerül, hogy mennyibe kerülhet összességében az egészségügy. Ennek következtében az orvosi etika széles körben már évtizedek óta növekvően fontos szerepet játszik, mind egyetemi mind politikai értelemben.

Mivel a kérdéseknek egzisztenciális súlyuk van – hiszen mégiscsak az emberi élet kezdetéről és végéről, az egészségről, a betegségről, szenvedésről és halálról van szó –, az orvosi etika fellendülése több mint egy viszonylag új szaktudomány tartós konjunkciója. Egy működő demokráciában a megfelelő nyilvános vitában tükröződik fennmaradó konjunkciója. Egy szekuláris, multikonfesszionális és újabbban többfajta vallást magában foglaló államban az ilyen vita alapjában csak filozófiai lehet.

Pusztán etikaként a filozófia senkit sem érdekel. Ugyanakkor nemcsak mint alkalmazott etikát, hanem mint annak megalapozását, mint alapvető etikát használják, és az alkalmazásnál nemcsak mint orvosi etikát, hanem mint technikaetikát, gazdasági etikát és sok témával mint politikai etikát művelnek. További, másfajta feladat, hogy a maguk kutatáspolitikai hatalma miatt bizonyos agykutatók értelmezési felségjogot igényelnek még olyan témákban is, mint az akaratszabadság. Sokak szerint viszont a filozófia sokféle emlekezeti- és érvelési segítséget tud itt nyújtani. A filozófiailag képzett tudós úgy kritizálja a felfogást, hogy az agy egyfajta központi számítógép, amely egy hajó kapitányaként, a cselekvést szuverén módon irányítja, hogy azt állítja, a „homunkulus-nézet” ugyan felbukkan Descartes-nál, de természetesen nem középponti helyen. Legkésőbb azonban Kant és más módon az analitikus tudatfilozófia által ezt a nézetet meghaladottnak tartják. A kognitív tudósok ezért jogosan keresik a beszélgetést a filozófusokkal, mint ahogy ezt teszik más módon a matematikai és fizikai alap kutatások vezetői is.

Az „akaratszabadság” témája számára – amely oly mélyen behatol önmagunkról alkotott felfogásunkba és együttélésünk alapjai-

ba –, szükséges az, ami egyes természettudó-
soknak magától értetődő: filozófiai alapkuta-
tás. Viszonylag széles témakört érint, nevezetesen a kauzalitás kérdéseit és annak határait, továbbá az emberi tudat „természetét”, a testlélek- illetve a test-szellem problémát, továbbá a filozófiai cselekvéelméletet, a beszámíthatóság, a felelősség és a jogi személy filozófiáját, talán a lelkiismeret és a rossz filozófiáját, és nem utolsósorban a büntetőjog filozófiáját. És aki ezt a széles panorámát szemé előtt tartja, csak csodálkozhat azon az intellektuális könnyelműségen, amellyel egyes agykutatók az akarat szabadságát az emberi tévedések múzeumába kívánják száműzni.

Az eddig említett érvek súlyosak, de még távolról sem teljesek – ugyanis a fogalom széles értelmében instrumentalizálnak. Az *artes liberales* az eredeti név – melyet az angol nyelvterületen még *liberal studies* néven őriznek, szabad tanulmányok néven – mást jelent. Az eddigi érvek közül sokat a „liberális” első politikai jelentésében foglalhatunk össze: a filozófia és a bölcsész tudományok módszereik felől ellentmondanak a dogmatikus és tekintélyelvű gondolkodásnak; és ahelyett, hogy a saját kultúrára vagy korszakra rögzülnének, kulturális nyitottságot és toleranciát segítenek elő. A „liberális” második jelentése a *studium generalé*-ban, és a nyugdíjasegyetemeken jelenik meg abban, hogy a programok nyitva állnak olyan személyek számára, akiknek nincs munkakényszerük, akik a részvételeért nem kapnak pénzt, és akik ezt nem is a hivatásbeli előkészületre használják.

Harmadik, tartalmi értelemben azonban első jelentésében, a „liberális”-ban a filozófia emlékezteti Európát saját görög gyökereire.

Arisztotelésznél az *eleutherosz* azt jelenti, hogy szabad, aki az életét nem engedi funkcionális kapcsolatok cseréjére megrövidíteni, hanem azt sokkal inkább önmagáért éli. Az ezzel jelzett feladat talán ráadásul a legfontosabb. Egyetlen értelmes filozófus sem állítja, hogy megválaszolja a mai értelmi és tájékozódási kérdéseket, azt sem, hogy a válasza kizárólagosan illetékes lenne, még akkor sem, ha kompetenciája jelentős. Amennyiben a megfelelő kérdésekkel részben közvetlenül, részben közvetetten foglalkozik, segít a módszertani tisztázásban, azon túl pedig érveléssel megalapozott ajánlatokat tesz.

Vonjunk mérleget. A filozófia és a bölcsész tudományok érthetővé teszik a saját és az idegen kultúra eredetét. Gondolkodási, érzelmi és cselekvésmódokat tárnak föl, továbbá felfedik az együttműködés és a vetélkedés meghajtóerőit. Az etika és a politikai filozófia a személyes és a politikai gyakorlat számára kínálnak érvelési mintákat; és a filozófia összessége sok tudományos tárgy és nyilvános vita számára nyújtja a szükséges alapokat. Elsősorban azonban a filozófia és a bölcsész tudományok olyan dolgok iránt szenzibilizálnak, amelyek miatt érdemesnek tarthatjuk, hogy megszülettünk, és amelyek mellett, akár lemondások árán is, érdemes elköteleződnünk, melyek olyan lényegesek, mint az irodalom és a zene, a képzőművészet és az építészet és nem utolsósorban, az önálló kritikus gondolkodás, a filozófia.

Kulcsszavak: *gazdaság, filozófia, bölcsész tudományok, etika, haszon, hasznosság, tudás, megértés, különböző kultúrák, globalizáció, Európai Unió*